

ИЗ ПРОШЛОСТИ УНИВЕРЗИТЕТА

*Мр Миодраг Симић,
виши предавач на Правном факултету у Београду*

БЕОГРАДСКИ УНИВЕРЗИТЕТ У ОКУПАЦИОНОМ ПЕРИОДУ (1941—1944)

Политичке и друштвено-економске прилике у Краљевини Југославији пред други светски рат карактерише снажно заоштравање класне борбе између буржоазије с једне, и радничке класе и осталих демократски оријентисаних слојева југословенског друштва предвођених Комунистичком партијом Југославије, с друге стране.

Уједињењем у једну заједничку државу прводецембарским актом 1918. године Београд је несумњиво као административни, политички, трговински и културни центар имао веома важну улогу, јер су у њему дослазиле до изражаја све друштвено-економске и политичке противречности буржоаског система старе капиталистичке Југославије. Управо због ових карактеристика Београд је постао центар припрема за организовање борбе најпрогресивнијих снага југословенског друштва, зрачећи својим утицајима на револуционарна збивања у целој земљи нарочито на студентски покрет.

Јачање напредног демократског покрета у Краљевини Југославији, којим је успешно руководила Комунистичка партија Југославије, снажно се осећао и на Београдском универзитету. Међутим, владајућа буржоазија која почиње везивање са представницима Трећег Рајха, настоји свим снагама да демократски оријентисан студентски покрет који се све више везује за Комунистичку партију Југославије као истинитог борца народних стремљења, уништи или бар онемогући. Осуђујући акције буржоаских кругова који су имали утицаја и у Управи Београдског универзитета, напредна студентска омладина у Београду устаје против настојања реакционарних кругова и ректора Универзитета професора Владимира Ђорђевића који настоје да разним мерама угуше аутономију Београдског универзитета у периоду од 1936. године. Гушење слободе и аутономије Универзитета налази на оштру осуду демократски оријентисане јавности која је била иритирана репресивним мерама владајућих реакционарних кругова који нису могли политичким средствима да зауставе нарастање напредног демократског антифашистичког студентског покрета. Отварање концентрационог логора у Вишеграду почетком 1935. године у који су смештани напредни студенти Београдског универзитета изазива акцију студената преко првофебруарских демонстрација са захтевом да се њихови интернирани другови пусте из логора. Демонстрације су организоване у згради Универзитета, а полиција у суровом обрачуњу са напред-

ним студентима употребљава ватрено оружје лишивши живота Мирка Срзентића, студента Правног факултета Београдског универзитета. У овом крвавом обрачуну полиција је ухапсила неколико десетина студената и спровела у Вишеградски логор. Међутим, због снажног притиска јавног мњења у земљи, логор у Вишеграду распуштен је марта месеца.

Своје антифашистичко расположење студенти Београдског универзитета исказали су поводом ограничавања аутономије Универзитета, штрајком наставе, почетком 1936. године. Одговор власти био је ангажовање полицијских снага и студената орнасоваца којом приликом је убијен Жарко Мариновић, редовни студент Правног факултета у Београду, који је доласком на факултет приступио напредном студентском покрету. Све ове, као и друге предузете акције од стране Комунистичке партије Југославије нарочито од доласка Јосипа Броза Тита на њено чело 1937. године, вршиле су борбени утицај на јавност и јачале демократски антифашистички покрет. Нарочито се под утицајем Комунистичке партије Југославије снажио студентски покрет, који средином марта 1937. године добија свој борбено-револуционарни орган „Студент“ са првим главним и одговорним уредником, кандидатом за секретара ЦК СКОЈ-а, Иваном-Лолом Рибаром. Такође, под утицајем Партије јуна 1938. године појављује се омладински часопис „Младост“, чији је главни уредник био др Милутин Ивковић, лекар и један од познатијих југословенских фудбалера и члан државне фудбалске репрезентације Југославије. У уређивачкој оријентацији часописа свој пун допринос даје и Иван Рибар.

Под утицајем Комунистичке партије Југославије антифашистичко расположење све више обухвата и ширу културну јавност ширењем марксистичке идеологије а путем „књижевних и књижевно-политичких часописа које су уређивали комунисти, као: „Стожер“ (1930/32), „Данас“ (1934), „Наша стварност“ (1936/39), „Млада култура“ (1939/40), „Уметност и критика“ (1939), „Млада литература“ и других“(1). Овој издавачкој делатности свакако морамо додати и појачану активност Партије на издавачкој делатности и то објављивањем више значајних дела класичне марксистичке провенијенције, међу којима је свакако посебну пажњу завредила прва књига Марксовог „Капитала“.

Међутим, морамо нагласити да се рад Комунистичке партије Југославије осећао у целој земљи ангажујући све слојеве напредно оријентисаних слојева југословенског друштва. Тако КПЈ покреће напредне снаге и на осталим универзитетима у земљи — у Загребу и Љубљани. Под њеним утицајем студенти Београдског универзитета повезали су се са напредним студентима Загреба и Љубљане, што доводи до јачања јединства напредне студентске омладине у читавој земљи.

Атмосфера велике ратне опасности надвила се над народе Југославије почетком 1941. године. То је период који карактерише издајничка политика кнеза намесника Павла Караборђевића који настоји да преко преговора са највишим немачким руководиоцима прикључи Југославију силама Осовинског савеза. Оваква политика уродила је плодом издајом народних интереса и самовољним одлучивањем владе Цветковић—Мачек 25. марта 1941. године, да земљу укључе у Тројни савез потписивањем Протокола Тројног пакта.

(1) Јован Марјановић, *Србија у НОБ — Београд*. Београд 1964, стр. 36.

Политичку акцију протеста овом издајничком чину организује Комунистичка партија Југославије широм земље и са највећим интензитетом већ од 25. марта, преко демонстрација у предузећима, школама и на Универзитету, чиме борбено расположење достиже свој врхунац. Међутим, група официра на челу са Душаном Симовићем врши војни пуч и збацује намесништво и Владу Цветковић—Мачек 27. марта 1941. године, захваљујући борбеном расположењу становништва Београда и других градова у земљи под руководством Комунистичке партије Југославије. Тако можемо констатовати да је Београд био први град у Европи чије је становништво отворено пружило снажан отпор изузетно агресивним плановима фашистичких сила према нашим просторима. Догађаје у Београду Немачка није могла да прими као акцију која није била уперена против њене експанзионистичке политике и која је наносила губљењу угледа и престижа Немачког Рајха у Југославији и Грчкој, а шире према СССР-у. Хитлер је у овој акцији видео прсте српске завереничке групе којој није могао да не препише улогу и у сарајевском атентату. Према томе народи Југославије морали су бити кажњени а посебно Срби и Словенци. Међутим, Хитлер је сву кривицу приписивао Србима према којима је имао посебну аверзију, једнако их кривећи како за 1914. тако и за 1941. годину, а Београд који је био проглашен слободним градом као мета уништења и разарања. Своје ратне циљеве према југословенским народима Адолф Хитлер испољио је кроз формулисан план познат под називом „Подоухват 25“.

Београд је као главни град у земљи сачињавао засебну административну јединицу, издвојену од осталих бановина, под називом Управа града Београда. У његовом саставу налазили су се Земун и Панчево. Тачан број становника Београда настањених на територији Управе града (са Земунем и Панчевом) непосредно уочи напада Немачке на Краљевину Југославију није могуће поуздано утврдити. Тврдња да се на дан 31. марта 1941. године на територији Управе града Београда налазило настањених 302.122 становника⁽²⁾ коритовано је подацима у литератури према којима само у Београду на дан 6. априла 1941. године живи 320.000 становника⁽³⁾, а на целој територији Управе града Београда 430.000 становника⁽⁴⁾. Тако можемо констатовати, да је непосредно пред априлски рат у Београду било 52 основне школе са 24.000 ђака, 23 гимназије и средње школе са приближно 19.000 ђака, а за то време је на Београдском универзитету и другим високим школама студирало 12.000 студената⁽⁵⁾. Београд је у то време имао шест факултета: Филозофски, Правни, Богословски (православни), Медицински с Фармацеутским одсеком, Технички и Пољопривредно-шумарски. Законом о универзитетима од 28. јуна 1930. године и донетом Уредбом о Филозофском факултету у Скопљу и Правном факултету у Суботици — као засебним факултетима (ограницама) Универзитета у Београду⁽⁶⁾.

У рано јутро 6. априла, око 7 часова, потпуно изненада за становништво отпочео је напад немачког ваздухопловства на Београд, који је са прекидом трајао до близу 8 часова. Следећи таласи бомбардера над-

(2) Демографска статистика, Серија II, свеска II, стр. 7—8.

(3) Јован Марјановић, *op. cit.*, стр. 59.

(4) Енциклопедија Југославије, ЈЛЗ, Загреб 1955, стр. 457.

(5) *Ibid.*, стр. 457.

(6) Историја Београда, књ. 3, Београд 1974, стр. 315—316.

летали су и бомбардовали град између 10 и 11 часова, око 14 часова и 16,30. Ноћно дејство немачког ваздухопловства започело је акцију око 23 часа без икаквих сметњи да би наставили са бомбардовањем 7. априла, али са знатно смањеним снагама. Уочи уласка немачких трупа у Београд, 11. априла град је бомбардован и становништво митраљирано у неколико налета али са слабијим снагама. У априлском бомбардовању Београда потпуно су уништене школске зграде Друге, Четврте, Осме и Девете мушке гимназије, Четврте женске гимназије и зграда Учитељске школе у улици Булевар Ослобођења бр. 10 (зграда мушке Учитељске школе. Женска Учитељска школа налазила се у улици Краљице Наталије број 43 и није оштећена) и зграде 7 основних школа. Међутим, многе зграде школских установа и факултета биле су оштећене, а преостале, касније, запоседнуте од стране немачке војске, тако је настава у свим школама и Београдском универзитету била обустављена.

После краткотрајног априлског рата 1941. године, територија Србије са Београдом нашла се под директном немачком окупацијом, па је тако била сведена на територију преткумановске Србије, а Београд на који је бачено на хиљаде тона бомби претрпео је велике људске и материјалне жртве(7).

На дан 12. априла 1941. године немачке снаге улазе у Београд по трећи пут у нашем веку. Тог истог дана Адолф Хитлер издаје смернице за поделу територије Југославије и својих савезника, с тим да ужа Србија дође под врховну команду немачке војске. Немачки је окупатор 13. априла 1941. године почео да заводи окупациони ред у Београду. Он заводи полицијски час, издаје наредбу о прикупљању и предаји оружја, са роком до 16. априла.

Немци одмах узимају у своје руке контролу над културним и забавним животом града. Позоришта, биоскопи, барови, кабарета, могу наставити свој рад, али само уз одобрење и потпуну контролу немачких власти. Свакако да је до обнављања културног живота у Београду дошло као последица страха и панике која је обухватила непријатеља после брзо покренутог народног устанка под руководством Комунистичке партије Југославије и Јосипа Броза Тита.

Одређујући параметре своје културне политике према Србији, анализирањем немачких извора, можемо закључити да окупатор није имао одређени став какву културну политику да води у Србији. Завођењем окупационог система преовладавао је став, који је произлазио из стеченог искуства из Пољске, а сводио се на то да се не обнавља рад школа, Универзитета и других културних институција, да чак не би требало покретати ни српске новине(8). Окупациона управа је сматрала да би у Србији могле радити само приватне школе и то под патронатом и стриктним одобрењем окупационих власти. Међутим, разилазећи се у приступу потпуне окупације и ослањања на издајнике и своје добро проверене пријатеље, а такође и појаве ослободилачког покрета у целој земљи, окупатор је принуђен да своје првобитне намере у извесном смислу коригује. Ова чињеница доводи до покретања извесних облика културног живота преко ограниченог обнављања основног и средњег школства у оку-

(7) На београдском Човом гробљу сахрањено је 2.007 жртава бомбардовања.

(8) Мухарем Кресло, *Немачка окупациона управа у Београду 1941—1944*, Београд 1979, стр. 128.

пираној Србији. Међутим, обнова Београдског универзитета, који је окупатор с правом сматрао бастионом слободарских традиција и снажног утицаја Комунистичке партије Југославије, није долазила у обзир. Окупаторски систем настоји да на Универзитету изврши дубље промене путем реформи и уз елиминацију непожељног професорског кадра. Према томе, Београдски универзитет је, делећи судбину своје земље и народа, пролазио кроз тежак пут који је задесио и многе установе националне културе.

У првој половини маја месеца 1941. године окупатор у настојању да сломије сваки отпор и виталност студентског покрета, доноси одлуку о потпуној забрани свих студентских организација на Београдском универзитету. На захтев окупаторских власти специјална полиција врши преглед над свим професорима Универзитета у Београду. Крајем маја месеца 1941. године долази до „чишћења“ свих непоузданих професора Универзитета у Београду. О групи похапшених професора Ректорат извештава Министарство просвете и вера и тражи хитну интервенцију њиховог ослобођења из затвора(9).

Окупатор се у проценивању ситуације ипак преварио; очекивао је потпуну подршку Универзитетског Сената који му се супротставио већ у првој његовој акцији. Наиме, „тихо“ уклањање дела професорског кадра није прошло без одређене реакције коју није очекивао. Међутим, непосредно после ове акције, Универзитетски Сенат одбија захтев окупаторских власти да прихвати идеју да се Београдском универзитету припоје: Правни факултет у Суботици, Филозофски факултет у Скопљу и Пољопривредно-шумарски факултет у Сарајеву.

Жеља окупатора за „реформом“ Београдског универзитета означавала је укидање аутономије Универзитета и омогућавање потпуне контроле окупационих власти у њему. Међутим, морамо констатовати, да се око питања даљег рада и обнове Београдског универзитета сукобљавају концепције Милана Недића, окупационе управе Београда и Берлина.

Сломом старе Југославије и окупацијом није престао рад Универзитетског Сената. Доношењем одлуке окупационе власти да се укидају сва студентска друштва и удружења, Сенат је преузео сву њихову имовину и наставио да располаже истом. Међутим, оно што можемо запазити у раду Сената је тиха опструкција укидања аутономије Универзитета одбијањем реформи уз закључак да се не могу мењати и допуњавати „Закон о универзитетима и Општа уредба о универзитетима“ која је предвиђала Универзитет као „аутономну установу“(10). Тако је због одбране аутономије Београдског универзитета Сенат био распуштен 21. октобра 1941. године Уредбом владе Милана Недића којом се Универзитет ставља под контролу министра просвете и вера, а већи део његових професора је похапшен. Том приликом ухапшено је 32 професора који су спроведени у Бањички логор. Трећи талас хапшења професора Београдског универзитета окупатор је извршио 5. јануара 1942. године(11).

(9) Архив СР Србије: Министарство просвете, Опште одељење I бр. 11164 (Фонд Министарства просвете Милана Недића).

Акција хапшења београдских професора Универзитета обухватила је следећа лица: др Виктор Новак, др Антона Биљковића, инж. Јакова Хлитчијева, др Петра Стрвца и др Владету Поповића. На интервенцију Универзитетског сената сви су пуштени изузев др Владете Поповића који је сприведен у Немачку.

(10) Бранко Петрановић, *Окупатор и Београдски универзитет*, „Књижевна реч“ бр. 202.

(11) Божидар Борвенић, *Универзитет у Београду 1863—1963*, Годнишњак града Београда, књига IX—X, 1962—1963, стр. 53.

Међутим, од високих школа у Београду су у 1941. години отворене Музичка и Уметничка академија са 200 слушаца и 34 професора(12). Такође, у 1941. години почиње са радом и Коларчев народни универзитет у чијим су просторијама одржавана популарна предавања, прославе окупационих снага и издајничких снага које су се ставиле у службу окупатора.

Општа Уредба о Универзитету ступа на снагу 27. фебруара 1942. године. Уз нови Универзитетски Сенат и Ректора „у правном и административном представљању јавља се сада и Директор“(13). Целокупно особље стављено је на расположење а све наставно особље је пензионисано. Министар просвете и вера квислиншке владе Милана Недића овлашћен је наведеном Уредбом да поставља прве редовне професоре, ректора и декане, па и асистенте после темељите провере. Међутим, у наведеном околностима, новопостављени Ректор је само формални представник Универзитета, без права и власти.

Новом Уредбом Београдски универзитет има 6 факултета: Филозофски, Правни, Теолошки, Медицински, Технички и Пољопривредни. Помењутим Уредбом студенти апсолвенти добили су могућност да заврше студије и одбране дипломске радове. Одбрањено је и неколико докторских дисертација(14). Право полагања испита на поменутим факултетима имали су иако у ограниченом обиму поред апсолвената и сви студенти са овереним осмим семестром, а ступањем на снагу Опште Уредбе о Универзитету из 1942. године и они студенти који су имали оверена четири семестра. Међутим, како првом тако и другом могућношћу користила се мала група студената и то око 5% од укупног броја студената Београдског универзитета, што би износило апроксимативно између 900 до 950 студената.

Међутим, треба нагласити, да је у студентским редовима било и појединачна која су својим ставом и подршком окупатору и квислинзима завредили њихову пажњу и, као што то бива, добили посебне привилегије: стипендије и дозволе да могу наставити своје студије на Универзитетима широм Немачког Рајха. Међутим, не треба испустити из вида и један број студената Краљевине Југославије који су студирали на факултетима у Чехословачкој а завршавали су немачке факултете све до 1944. године, а пошли на студије као стипендисти Краљевине Југославије, последња група 1938. године(15).

Одлагање наставе на поменутим факултетима у 1942. години, сем изузетака које смо навели, означавало је велико неповерење немачких власти према могућности окупљања слободарске интелигенције чију антифашистичку прошлост нису могли заборавити и то с разлога што је окупатор кроз институцију Београдског универзитета посматрао највећу и најважнију српску наставно-научну институцију.

(12) Мр Музарем Кресо, *op. cit.*, стр. 129.

(13) Јован Марјановић, *Покушај обнове Београдског универзитета у јесен 1942. године* у: Бомбардовање градова од Турака 1862—1867, Београд 1970, стр. 456.

(14) Према пронабеним подацима на Правном факултету у Београду од маја 1941. до октобра 1944. године докторирало је пет кандидата. Њихове докторске дисертације (изузев докторске дисертације Луја Харизма) су после другог светског рата нострифициране на основу тражења лица која су одабрала докторске дисертације и реферата стручних и одговорних референата који су вредност одбрањеног дела ценили на основу става 2. члана 14. Закона о стицању научног степена доктора наука.

(15) После другог светског рата, а на основу одређених споразума, завршеним студентима немачких факултета у II светском рату извршена је нострификација диплома. Пример верификоване дипломе Универзитета у Прагу, са машинског факултета, дипл. инж Александра Борђевића, дипломираног машинца из 1944. године. Данас пензионер у Београду.

Са посебном пажњом пратимо настојања квислинга Милана Недића и његовог министра просвете и вера Велибора Јонића да својом фашистичком идеологијом обоје Београдски универзитет и уз помоћ благонаклоних снага окупаторске управе, на челу са Турнером, отворе Универзитет. Снаге окупатора које су одлагале његов почетак, на челу са генералом Мајснером, из страха од антифашистичких снага студената, однеле су превагу.

Милан Недић покушава у неколико наврата да оствари идеју која је била његова опсесија, а која је била присутна и у разговорима које је имао крајем 1943. године са Адолфом Хитлером у Немачкој о отварању и почетку наставе на Београдском универзитету. Због ситуације недовољног кадра на Београдском универзитету проузроковане хашшењем и пензионисањем професора, отпочела је, на основу постигнутих договора, настава на Медицинском, Правном и Пољопривредном факултету али по скраћеном програму. Међутим, на основу договора Милана Недића са Адолфом Хитлером, војни заповедник Србије децембра месеца 1943. године издаје званично одобрење за отварање Београдског универзитета, чије се коначно отварање врши 10. јануара 1944. године⁽¹⁶⁾ у време када се врше припреме за ослобођење Србије од стране НОВЈ. Уписан број старих студената Београдског универзитета износио је у то време више од 2.500 студената. Ипак, треба рећи, да се отварањем Београдског универзитета почетком 1944. године, не реализује и наставни процес који се завршава свечаним отварањем Универзитета 5. јануара 1944. године, када се снаге НОВЈ спремају за коначно ослобођење Србије и целе Југославије.

Редовна настава на Београдском универзитету започиње у ослободеној земљи у којој долази до испуњавања вековног сна југословенских народа и народности, потпуне слободе, јединства и равноправности и бесплатног школовања на свим школама како основним, тако средњим, вишим и високим школама и академијма.

⁽¹⁶⁾ „Саљубене новине“, 10. август 1944. године.